צווייטער טייל

"אופֿמאַכען! אופֿמאַכען! זאָפֿאָרט אופֿמאַכען!" -- האָבן די דײַטשן געקלאַפּט אין דער טיר פֿון אונדזער שכן צעבולסקי און באַלד האָבן זיך דערהערט יללות, גוואַלדן און קרעכצן פֿון די יונגע שיינע טעכטער זײַנע. איך בין געלעגן אײַנגעגראָבן אין מײַן מאַמעס שויס און קוים געקאָנט כאַפּן דעם אָטעם פֿאַר שרעק. דער טאַטע איז געשטאַנען בײַ דער פֿאַרריגלטער טיר פֿאַרצווייפֿלט, דערשלאָגן און פֿאַרשעמט. געשעמט זיך וואָס ער איז אַ מאַן, וואָס ער געהערט בכּלל צום מענערישן מין; געשעמט זיך, צו וואָס די דײַטשן זענען דערגאַנגען, זײַנע קולטורעלע דײַטשן, ווי די מאַמע פֿלעגט אים לעצטנס אָפֿט פֿאָרוואַרפֿן, גלײַך ווי ער, מײַן טאַטע, וואָלט חלילה שולדיק געווען אין דעם אַלעמען....

כּ'דערמאָן זיך ווי אַזוי דער טאַטע פֿלעגט דערציילן בײַם טיש, אין דער היים, נאָך זײַן רײַזע קיין קאַטעוועץ: "קינדער,-- פֿלעגט ער זאָגן -- ס'איז נישט צו פֿאַרגלײַכן די רחבֿותדיקע גאַסן, די זויבערקייט, די באַנעמונג, בכּלל די קולטור. דאָס איז שוין דער וועסטן [דער מערבֿ]! גאַנץ וואָס אַנדערש!" ....

די מאַמע האָט געקוקט אויפֿן טאַטן מיט מאָדנער באַוווּנדערונג און צושאָקלענדיק מיטן קאָפּ, מיט אַ קוים פֿאַרבאָרגן שמייכעלע אירס:

"אוי, מײַן ליבער יצחק, -- האָט זי זיך אָנגערופֿן -- דו ביסט נאָך אַלץ געבליבן דער זעלבער קירע [גאַליציאַנער] וואָס אַ מאָל. אַ מזל וואָס דער טאַטע דײַנער, ר'זאָל רוען לײַכטיק אין גן-עדן, האָט דיך געכאַפּט בײַ דער אָפֿענער גמרא לייענענדיק זייערע ביכער, זייערע פֿילאָסאָפֿן, שמילאָסאָפֿן, כ'ווייס וואָס נאָך? און אַזוי אַרום צעקלאַפּט דײַנע חלומות צו פֿאָרן שטודירן קיין ... נו, ווי הייסט עס דאָרטן?"

"היידעלבערג, מיינסטו?" -- האָט דער טאַטע גוטמוטיק צוריקגעענטפֿערט מיט גרויס ליבשאַפֿט אויף דער מאַמעס נאַיִווקייט.

"יאָ, יאָ יצחק לעבן, האָסט געטראָפֿן! היידעלבערג צי שמיידעלבערג, וואָס איס דען אַ חילוק? ווײַל וואָס, מישטיינס געזאָגט, קען מען זיך שוין פֿון זיי אויסלערנען, אַז זיי בויקאָטירן די ייִדישע געשעפֿטן און לאָזן זיך אַרומפֿירן בײַ דער נאָז פֿון עפּעס אַן אויסגעדינטן קאַפּראַל מיט אַ פּאָר אויסגעריבענע וואָנצעס, מאַכנדיק דערבײַ אַ געפּילדער, ווי די ווילדע חיות אין מיטן וואַלד."

"ס'האָט נישט צו טאָן איינס מיטן אַנדערן, און לאַנג וועט ער, אם ירצה השם, נישט זיצן אויפֿן בענקל מיט זײַנע פֿירעכצן צווישן דעם גרויסן קולטורעלן פֿאָלק," -- האָט דער טאַטע פּראָבירט אונדז אַלעמען אויפֿצוקלערן.... די מאַמע האָט געהאַלטן אין איין צושאָקלען מיטן קאָפּ און דאָס פֿאַרבאָרגן שמייכעלע אירס איז אויף די ליפּן ווי פֿאַרווישט געוואָרן:

"הלוואי, הלוואי, דײַנע ווערטער אין גאָטוס אויערן, הער פֿילאָסאָף. נו, כ'וויל נאָר זאָגן, -- האָט די מאַמע גערעדט ווײַטער -- אַז ווען נישט דײַן טאַטע, ער זאָל מיר דאָרט מוחל זײַן, אין לײַכטיקן גן-עדן, וואָלט איך דאָך הײַנט געהאַט אַ מאַן, אַ הער דאָקטאָר אָדער אַ הער פּראָפֿעסאָר און אפֿשר גאָר אַ הער פֿילאָסאָף. ווער קען דען ויסן, מײַן ליבער יצחק, וואָס פֿאַר אַ גדולה ס'וואָלט פֿון דיר אַרויסגעוואַקסן?" און דאָס פֿאַרבאָרגן שמייכעלע האָט זיך ווידער באַוויזן אויף דער מאַמעס ליפּן.

מיר קינדער, בײַם טיש, האָבן זיך האַרציק אַמוזירט פֿון דעם וווּנדערלעכן דועל-געשפּרעך צווישן טאַטע-מאַמע. אָבער דער טאַטע איז נישט געבליבן שולדיק דער מאַמען און האָט צוריקגעענטפֿערט: ״ווען איך וואָלט הײַנט געווען אַ דאָקטאָר צי אַ פּראָפֿעסאָר, צי גאָר אַ פֿילאָסאָף און נישט קיין פּשוטער בשׂר-ודם, כ׳מיין אַ פּשוטער סוחר, טאָ ווער ווייסט, מײַן טײַערע רבֿקה, צי דו וואָלסט בכּלל געהאַט אַ מאַן אַ קירע״.

"אוי -- בין איך, דער בן-זקונים, אַרײַנגעשפּרונגען אין מיטן -- אויב אַזוי, טאָ וואָס וואָלט געווען מיט מיר? בײַ וועמען וואָלט איך דענטוסמאָל געבוירן געוואָרן? בײַ דיר, טאַטעשי, צי בײַ דיר, מאַמעשי? און אפֿשר וואָלט איך געבוירן געוואָרן בײַ פֿרעמדע מענטשן? פֿעע, אָדער אפֿשר בכּלל נישט געבוירן געוואָרן? דענטסמאָל וואָלט איך דאָך נישט געמוזט גיין אין חדר אַרײַן, אַ פֿאַרגעניגן!.... אָבער ס׳איז בעסער, אַז כ׳בין בײַ אײַך געבוירן געוואָרן, בײַ מיר אין דער היים און נישט חלילה אין מצרים, ווײַל הײַנט האָט מען געלערנט אין חומש, אַז פּרעה ימח-שמו האָט באַפֿוילן אַרײַנצוּוואַרפֿן אין וואַסער אַרײַן אַלע ייִדישע ייִנגלעך, וואָס ווערן געבוירן, טאָ שטעלט אײַך פֿאָר, אַז מע וואָלט מיך אָנגעטאָפּיעט [זע רוסיש _טאָפּיטי_: דערטרענקען] אין וואַסער, בררר, ס׳איז קאַלט אין וואַסער.... ס׳איז דאָך ווינטער.״

אַלע בײַם טיש האָבן אויסגעשאָסן אַ געלעכטער פֿון מײַן דאַרשענען און איך בין אויפֿגעבראַכט געוואָרן אויף מײַנע צוויי שוועסטער, פֿאַר וואָס זיי לאַכן אַזוי פֿון מיר און כ׳האָב זיי אַרײַנגעזאָגט אין טאַטנס טאַטן אַרײַן.... איצט אָבער, ווען מײַנע צוויי עלטערע שוועסטער זענען געלעגן אויסבאַהאַלטן אין צווייטן צימער, האָב איך אויף זיי געהאַט גרויס רחמנות. אַ מוראַדיקע שטילקייט

האָט געהערשט אין שטוב. כ׳האָב געפֿילט דעם ציטער פֿון טאַטע-מאַמע פֿאַר זייערע טעכטער, מע זאָל זיי חלילה קיין שלעכטס נישט טאָן. דער אומגליק זאָל, גאָט באַהיט, נישט אַרײַנגעבראַכט ווערן אין אונדזער הויז.... נישט, חלילה, פֿאַרשעמט ווערן, ווי די מאַמע האָט דאָס אָנגערופֿן....

די יללות, די גוואַלדן פֿון אונדזערע שכנים זענען אַלץ שטילער און שטילער געוואָרן. נאָר די קרעכצן פֿון די יונגע צעבולסקיס טעכטער האָבן זיך נאָך געטראָגן פֿון זייער וווינונג. קרעכצן פֿון יסורים און באַליידיקונג. פּלוצעם אַ טופּערײַ פֿון סאָלדאַטוסקע דײַטשע שטיוול. די הערצער אונדזערע בלײַבן שטיין. אַ געקלאַפּערײַ אין אונדזער טיר: ״אופֿמאַכען!!! אופֿמאַכען!!! זאָפֿאָרט אופֿמאַכען!!!״

* * *

"אופֿמאַכען!!! אופֿמאַכען!!! זאָפֿאָרט אופֿמאַכען!!!״ האָבן מיט יאָרן שפּעטער געקלאַפּט מײַנע קליינע שוואַכע פֿויסטן פֿון אַ באַפֿרײַטן קאַצעטניק אין די טירן פֿון דײַטשע היימען און געמאַכט ציטערן הערצער פֿון דײַטשע מענער, פֿרויען און קינדער. מיט אַלע מײַנע כּוחות האָב איך פּראָבירט נאָכצומאַכן די דײַטשע קולות פֿון יענער שוידערלעכער סעפּטעמבער-נאַכט 1939, ווען זיי האָבן געקלאַפּט אין אונדזער טיר....

איצט האָב איך זיך מיט די פֿיר רויטאַרמייערס שטורמיש אַרײַנגעריסן אין דײַטשע היימען און געזייט חורבן. און כאָטש כ׳בין געווען געצווּונגען מיט כּוח מיטצומאַכן

דאָס אַלץ, האָב איך, נישט געקוקט אויף מײַן רחמנות צו די באַזיגטע דײַטשן, דאָס ערשטע מאָל נאָך זעקס יאָר געפֿילט, אַז איך לעב. אַז נישט בלויז איך בין דערנידעריקט געוואָרן, נאָר אַז אויך זיי, מײַנע פּײַניקערס, זענען איצט דערנידעריקט און טיף געפֿאַלן. אויב נישט נאָך טיפֿער....(1)

אַזוי ווי איך שלאָף איצט געשמאַק אויף דעם יונגן שיינעם מיידל, אין אירע וואַרעמע אָרעמס, כאָטש בכּלל נישט אַזוי רויִק

ווי מע קען מיינען, קאָן איך דערווײַלע דערציילן וועגן דעם סוף פֿון איר פֿאָטער, נאָך דעם ווי מיר ווייסן שוין, וואָס עס איז געשען מיט איר מוטער. אָבער איידער כ'וועל דערציילן וועגן דעם וויל איך קודם דערציילן וועגן "טויטנמאַרש." וואָס דאָס איז געווען אַ טויטנמאַרש -- ווייסט מען זייער ווייניק, צוליב דער פּראָסט פּשוטער סיבה, וואָס זייער ווייניק זענען אַרויס לעבעדיק פֿון אַזאַ מאַרש. דאָס געביין פֿון די מערסטע, וואָס האָבן דאָס מיטגעמאַכט, איז געבליבן ליגן צעזייט און צעשפּרייט אויף די וועגן, פֿעלדער און וועלדער פֿון דײַטשלאַנד. און די ווייניקע וואָס זענען דורך אַ נס יאָ האַלב לעבעדיק אַרויס, איז איינס פֿון די צוויי: אָדער זיי ווילן נישט וועגן דעם דערציילן, אָבער זיי האָבן נישט ווען צו דערציילן. טאַקע דערפֿאַר מאַך איך אַ קליינע הפֿסקה און כ'וועל דווקא יאָ עפּעס וועגן דעם דערציילן.

ס'איז געווען סוף חודש מאַרץ 1945, און אפֿשר ערשטער אַפּריל, כאָטש דאָס פּאַסט בכּלל נישט אַרײַן פֿאַר אַן ערשטער אַפּריל-מעשׂה. איין מאָל, בײַם פֿרימאָרגן-אַפּעל, נאָכן אָפּציילן די "העפֿטלינגען" פֿאַרן אַרויסמאַרש צו דער אַרבעט אין די זאַלצגרובן, ווו מיר האָבן געהאָרעוועט 480 מעטער טיף אין דר'ערד פֿאַר דער דײַטשער קריג-אינדוסטריע, ווײַל אויבן אין דרויסן איז שוין אַלץ געווען צעבאָמבאַרדירט דורך די אַלײִרטע עראָפּלאַנען, האָט אונדז דער קאָמענדאַנט פֿונעם לאַגער "שטאַספֿורט" בכּבֿודו-ובֿעצמו אָנגעזאָגט די בשׂורה, אַז מע גייט מער נישט אַרויס צו דער אַרבעט, ווײַל דער שׂונא דערנענטערט זיך און מיר מוזן אַוועק. וווּהין? דאָס האָט ער אונדז נישט געזאָגט און פֿאַרשטייט זיך, אַז מיר האָבן אים נישט געפֿרעגט. מיר האָבן בלויז געציטערט, אַז מ'זאָל אונדז נישט אַוועקפֿירן און אונדז פֿאַרטיק מאַכן. אָבער אויב פֿאַרטיק מאַכן, טאָ צו וואָס אַוועקפֿירן? זיי קענען דאָך אונדז אַלע אָן שום צערעמאָניעס אויסשיסן אויפֿן אָרט. איינער אַ לץ צווישן אונדז האָט זיך אָנגערופֿן צו איטשען:

"קוק אים אָן (דעם לאַגער-קאָמענדאַנט) ר'איז נעבעך אויף צרות. ער ווייסט נישט, וואָס מיט אונדז צו טאָן. גיב אים אַן עצה, אַז ס'איז אַ שאָד די גאַנצע טירחה, אויפֿן פּלאַץ וועט זײַן לײַכטער"....

אָבער איטשע האָט דעם קאָמענדאַנט עצות נישט געגעבן, נאָר געזאָגט, ווי צו זיך: "גיי זײַ אַ חכם און פֿאַרשטיי די רוצחים."

מיר זענען אַלע צוריק אַרײַן אין די באַראַקן און מיט אַ שעה שפּעטער זײַנען מיר ווידער געשטאַנען אויסגעשטעלט אין די רייען גרייט אַרויסצומאַרשירן. יעדער איינער האָט געקראָגן דאָס מאָל אַ טאָפּעלע פּאָרציע קאַווע, אַ סימן, אַז מ'גייט אונדז טאַקע באַלד פֿאַרטיק מאַכן, ווײַל נישט איין מאָל האָבן די נאַציס אויסגעטיילט טאָפּעלע פּאָרציעס ברויט מיט מאַרמעלאַד דווקא צו די אויסגעסעלעקטירטע צום דערשיסן

און נישט איין מאָל פֿלעגן זיך פּריִוויליקע מעלדן צום טויט, אַבי צו באַקומען אַ טאָפּעלע פּאָרציע ברויט מיט מאַרמעלאַד. אָבער נישט תּמיד איז אַזאַ איינעם געלונגען.

איך האָב אַ מאָל אַליין געזען, ווי אַ דײַטשער מײַסטער האָט צעממיתט אַזאַ איינעם און געשריגן צו אים: ״שטאַרבן וועסטו, ווען איך וועל וועלן!״ און האָט אים צוריקגעיאָגט צו די לעבעדיקע. אָך און ווײ איז שוין אָבער געווען צו די יעניקע, וואָס האָבן בלויז געלעקט די שיטערע מאַרמעלאַד און ניט תּיכּף אַרײַנגעפּוצט די פּײַקע ברויט מיט אַ מאָל. אַזאַ איינער האָט שוין געהאַלטן בײַ נעילה(2), פֿלעגן די לצנים זאָגן, אַ סימן פֿון אַ פֿולשטענדיקן מוזלמאַן, הויט-און-ביין. ער קאָן שוין אפֿילו מער נישט עסן. אַזאַ איינער האָט בלויז געקוקט ווי אַ פֿאַרסאַמטע חיה, מיט די לעצטע אינסטינקטן, אויף דער פּײַקע ברויט, וואָס ער האָט פֿעסט געהאַלטן אײַנגעקלאַמערט אין זײַנע אויסגעדאַרט סקעלעטישע הענט, ווי דאָס וואָלט געווען דער גרעסטער אוצר אויף דער וועלט. און ס׳איז
אמת, דאָס איז געווען דער גרעסטער אוצר וואָס אַ מענטש קאָן זיך נאָר אויסמאָלן.

און אויב אַזאַ איינעם איז דאָך געלונגען אַראָפּצושלינגען אַ כּזית ברויט, האָט מען געקענט זען ווי דאָס שטיקל ברויט וואַנדערט אַדורך פֿון זײַן מויל דורכן האַלדז אינעם מאָגן אַרײַן.

אַלע אַרום האָבן אויף דעם געקוקט ווי אויף עפּעס אַ וווּנדער, און זיך דערבײַ פֿאָסמאַקעוועט, צוקוקנדיק זיך, ווי דאָס שטיקל ברויט גליטשט זיך פּאַוואָליע אַראָפּ אין יענעמס מאָגן אַרײַן. אַלע אַרום האָבן מיטגעשלונגען, אַזוי ווי דאָס שטיקל ברויט וואָלט זיך נישט אַראָפּגעגלישט אין יענעמס, נאָר אין זייער אייגענעם מאָגן אַרײַן.

איינס דאַרף מען וויסן, אַז די פֿאַנטאַזיע האָבן די נאַציס בשום-אופֿן נישט געקאָנט אַוועקנעמען בײַ די קאַצעטניקעס. אַלץ איז זיי געלונגען צוצורויבן, אַחוץ דער פֿאַנטאַזיע. און מיט פֿאַנטאַזיע קאָן דאָך דער מענטש מיטמאַכן די גרעסטע אַוואַנטורעס אויף דער וועלט.

אפֿילו אין לאַגער, אונטער די עלעקטרישע דראָטן, איז איין זאַך געבליבן גאַנץ, נישט באַרירט, זויבער ריין: די פֿאַנטאַזיע. אוי, די פֿאַנטאַזיע, דער חלום! ווער ס׳האָט דאָס פֿאַרלוירן, איז געווען פֿאַרלוירן....

די מענאַשקע [זע פּויליש _מענאַזקאַ_ ׳פֿעלדפֿלאַש׳], צי דאָס בלעכל, וואָס יענער האָט מיט זיך געטראָגן, ווי אַ כּלי-זיין, צוגעבונדן מיט אַ שטריק אָדער דראָט צום בויך, איז דאָס מאָל, פֿאַרן אַרויסמאַרש אין וועג אַרײַן, געווען אָנגעפּילט מיט ביטער וואַסער וואָס מע האָט עס גערופֿן ״קאַווע״. יעדער איינער האָט מיט זיך אויך געפֿירט אַ דעק. אַ גוטער סימן, אַז מע וועט אים אפֿשר ניצן. איך האָב אונטער דעם דעק, וואָס כ׳האָב געהאַט אַרומגעבונדן אַרום די אַקסלען, אויך געטראָגן אויסבאַהאַלטן אַ טאָרבע מיט מערן. יאָ, מערן, לאַנגע ראָזעווע מערן, וואָס איך האָב אין דער לעצטער מינוט דורך אַ צופֿאַל אָרגאַניזירט, אין אַ פּשוטער שפּראַך הייסט דאָס צוגעלקחנט, דאָס מאָל אין דער קיך. ווי אַזוי? דאָס איז שוין אַ מעשׂה פֿאַר זיך. אָבער אַ דאַנק די מערן אפֿשר, לעב איך הײַנט. און אפֿשר האָב איך גאָר מיט די געגנבֿעטע מערן אַוועקגערויבט אַנדערע לעבנס? יאָ, הײַנט קאָן איך זײַן אַ חכם און טראַכטן ווי אַזוי ס׳פּאַסט מיר צו טראַכטן, אָבער נישט דעמאָלט....

במשך פֿון צוויי טעג און צוויי נעכט האָב איך געהאַלטן אין איין גריזשען די מערן און אַזוי דערהאַלטן ס׳לעבן. אָבער צוליב די מערן בין איך אויך שיעור אומגעקומען, ווײַל ווי נאָר אַ פֿראַנצײזישער קאַצעטניק האָט באַמערקט, אַז איך גריזשע אין געהיים מערן, האָט ער זיך באַלד צו מיר צוגעטשעפּעט און פֿאַרלאַנגט ס׳זײַניקע, אַז איך זאָל אים אויך געבן „דע-קאַראָט״. און טאַקע פֿאַר וואָס נישט? ס׳איז אים דען נישט געקומען? ער איז דאָך געווען דער זעלבער מחותּן צו די מערן, וואָס איך; מ׳האָט דאָך געלעבט פֿון איין און דעם זעלבן טאָפּ, פֿון דער זעלבער קיך. נאָך אַ האַלבן טאָג זיך בעטן, האָב איך אים געגעבן אַ האַלבן מער. אָבער באַלד האָבן דאָס באַמערקט זײַנע פֿראַנצײזישע „קאַמעראַדן״ און מע האָט אָנגעהויבן רופֿן: „דע-קאַראָט!״ און זיי זענען אויף מיר אַרויף ווי די הײשעריקן און מיך שיעור נישט צעטראָטן.

אַ מזל וואָס איטשע האָט דאָס דערזען און מיך כּמעט אין דער לעצטער מינוט קוים אַרויסגעשלעפּט פֿון אונטער דער קופּע פֿראַנצויזן, וואָס זענען אויף מיר געלעגן. איך האָב שוין אָבער געהאַט אַלע מערן אַרײַנגעפּוצט, בלויז די לעצטע צוויי גרויסע מערן האָבן זיי בײַ מיר צוגערויבט. זאָל זיי וויל באַקומען! צוויי פֿראַנצויזן האָבן זיך מער נישט אויפֿגעהויבן, זייערע חבֿרים האָבן זיי צעטראָטן. כּדי צו זײַן זיכער, אַז זיי לעבן נישט מער, האָט דער לעצטער עס-עס-וואַכמאַן, וועלכער איז געגאַנגען פֿון הינטן, זיי צוגעשאָסן. ווײַל וויסן דאַרף מען, אַז קיין לעבעדיקער קאַצעטניק האָט נישט געטאָרט אַרײַנפֿאַלן אין די הענט פֿון די אַלײַירטע. דער לאַגער-קאָמענדאַנט האָט פֿון פֿאָרויס אונדז געהאַט געוואָרנט, אַז ווער עס וועט נישט קענען גיין, וועט ווערן דערשאָסן. אין דער לעצטער מינוט פֿאַרן אַרויסמאַרש האָט ער געמאָלדן, אַז „ווער עס קען נישט גיין, און פֿילט זיך נישט בײַ די כּוחות אָדער איז קראַנק, זאָל אַרויסטרעטן פֿון דער רײַ. זיי וועלן עוואַקויִרט ווערן צוזאַמען מיטן גאַנצן לאַזאַרעט קראַנקע אויף ספּעציעלע וואָגנס.״ די יעניקע וואָס זענען אַרויסגעטרעטן, האָט מען גלײַך אויפֿן אָרט דערשאָסן צוזאַמען מיט דעם גאַנצן לאַזאַרעט קראַנקע.

אַזוי האָט זיך אָנגעהויבן דער „מאַרש,״ וועלכן מען האָט שפּעטער גערופֿן „דער טויטנמאַרש.״ צו פֿינעף אײַנגעהאַקט אין לאַנגע רייען, קנאַפּע דרײַ טויזנט קאַצעטניקעס פֿון פֿאַרשידענע נאַציאָנאַליטעטן האָט מען אַרויסגעטריבן אין וועג אַרײַן, וואָס פֿאַר מײנסטע איז דאָס געווען דער לעצטער וועג. דער גרעסטער טייל איז געווען פֿראַנצײזישע פּאָליטישע געפֿאַנגענע, עטלעכע הונדערט רוסן, ווײַסרוסן, אוקראַיִנער, עטלעכע דײַטשע קרימינעלע און אַ דרײַהונדערט פּוילישע ייִדן, און אויך צענדליקער פֿון אַנדערע נאַציאָנאַליטעטן. הכּלל, אַן ערבֿ-רבֿ פֿאַראייניקט אין איין גורל. אפֿילו אונדזערע שומרים, די עס-עס-וואַכמענער, זענען אויך נישט אַלע געווען ריינע דײַטשן. אַ סך צווישן זיי זענען געווען אונגאַרישע פֿאָלקסדײַטשן, סלאָוואַקן און ווער ווייסט וואָס נאָך? אַ טייל האָט קוים געקענט רעדן דײַטש און צווישן זיך האָבן די אונגאַרן געקלאַפּט, נאַטירלעך, מאַדזשאַריש. נו, כ׳זאָל אים חלילה נישט פֿאַרגעסן צו דערמאָנען, כ׳מיין דעם געפֿאַנגענעם אַמעריקאַנער פֿליִער, וואָס איין גאָט ווייסט, ווי אַזוי ער האָט זיך בײַ אונדז גענומען. דאָס איז געווען דער ערשטער אַמעריקאַנער וואָס איך האָב בכּלל געזען אין מײַן לעבן.

דעם אמת געזאָגט, האָב איך שוין אַ מאָל יאָ געהאַט געזען אין מײַן שטעטל אַן אַמעריקאַנער, אָבער יענער איז געווען אַ קוילן-גרעבער, וואָס איז צוריקגעקומען

אַהיים נאָך צוואַנציק יאָר אָפּהאָרעווען אין גאָלדענעם לאַנד. על-כּל-פּנים האָט ער אין מײַנע אויגן נישט אויסגעזען ווי אַן עכטער אַמעריקאַנער, כאָטש ער האָט געהאַט אַ פֿול מויל מיט גאָלדענע ציין. דער אין לאַגער איז אָבער געווען אַן עכטער אַמעריקאַנער, כאָטש ער האָט קיין גאָלדענע ציין נישט געהאַט. ער האָט זיך באַוויזן ממש ווי אַ מעטעאָר און איז פֿאַרשוווּנדן ווי אַ געוויינלעכער קאַצעטניק. דאָס ערשטע מאָל האָבן מיר אים געזען אין לאַגער עטלעכע טעג פֿאַרן אַרויסמאַרש, ווי ער וואָלט טאַקע אַראָפּגעפֿאַלן צו אונדז פֿון הימל.

וואָס הייסט אַן אַמעריקאַנער אין קאַצעט? -- האָבן זיך אַלע געוווּנדערט. דעם ערשטן רושם האָט ער געמאַכט ווי אַ באַשעפֿעניש פֿון אַן אַנדערן פּלאַנעט, ביז מיר האָבן זיך צוגעוווינט און אין אים געזען אַ זייער סימפּאַטישן בשׂר-ודם. ער איז געווען הויך, ברייטפּלייציק, ברונעט, ממש אַ ריז מיט אַ פּאָר ברענענדיקע שוואַרצע אויגן; ווען ער האָט געלאַכט האָט זיך באַוויזן אַ מויל מיט שנייוויַיסע ציין. ער האָט געטראָגן אַ כאַקי-מונדיר מיט הויכע געשנורטע שיך, וואָס איך האָב דאָס נאָך קיין מאָל נישט געהאַט פֿריִער געזען. ער איז געווען נישט בלויז העכער פֿון אַלע "העפֿטלינגען," נאָר אויך העכער פֿון אַלע דײַטשן אַרום, מיטן לאַגער-קאָמענדאַנט צוזאַמען. באַוועגט האָט ער זיך לײַכט, כאָטש ער איז געווען שווער. געגאַנגען ווי אויף ספּרענזשינעס, ממש אין ריטעם פֿון דזשעז, ווי איטשע פֿלעגט אויף אים זאָגן. איטשע, וואָס איז אַליין אויך נישט געווען קיין מפּל-קינד, האָט אים גלײַך אַ נאָמען געגעבן "עוג-מלך-הבשן פֿון אָנקל סעמס לאַנד" און אים חושד געווען, אַז ער איז גאָר אַ ייִד. אונטער פֿיר אויגן האָט ער אים אַ מאָל אַ פֿרעג געטאָן:

- זינד זי יודע, שמע-ישׂראל? -- און דער אַמעריקאַנער האָט זיך געלאַכט, ווײַזנדיק, ווי געוויינטלעך, זײַנע שנייוויַיסע ציין, אָבער קיין קלאָרן ענטפֿער האָט ער נישט געגעבן.

יאָ ייִד, נישט ייִד, אַ חבֿרהמאַן איז ער שוין איין מאָל געווען! "גאָר אַ ווילדער יאַט," ווי ס׳זינגט זיך אין לידל.... תּמיד מיט אונדז געלאַכט און געלאַכט פֿון די דײַטשן. געלאַכט זיי אין פּנים אַרײַן, אַז זיי זענען שוין קאַפּוט, פֿאַרשפּילט אויף דער לאָטעריע.... ער פֿלעגט מיט אונדז שפּאַסן ווי דאָס גאַנצע לעבן, דער לאַגער, דער טויטנמאַרש מיט די דײַטשן צוזאַמען וואָלטן סך-אַכּל נישט מער געווען ווי עפּעס אַ וויץ, אַ קאַטאָוועסל. ער איז געווען דער איינציקער אויפֿן טויטנמאַרש וואָס האָט נישט געהאַט קיין זאָרגן, יעדן פֿאַלס, אַזאַ רושם האָט ער אויף אונדז געמאַכט. מיט די דײַטשן פֿלעגט ער האַלטן אין איין אײַנטענהן פּאָליטיק, כאָטש זיי פֿלעגן אים זעלטן ענטפֿערן. זיי פֿלעגן אים אויסהערן און שווײַגן.

איטשע האָט אים געוואָרנט, אַז ס׳איז געפֿערלעך. דער אַמעריקאַנער האָט געענטפֿערט, אַז ער האָט נישט מורא, ער איז אַ קריגס-געפֿאַנגענער, געשיצט דורך דער זשענעווער "קאָנווענץ" פֿאַר קריגס-געפֿאַנגענע. "ווי גרויס, אַזוי נאַיִוו," האָט איטשע אַ מאָל געזאָגט, אָנווייַזנדיק אויף "עוג- מלך-הבשן פֿון אָנקל סעמס לאַנד."

עמעץ האָט דערציילט, אַז דער אַמעריקאַנער האָט פּראָבירט צוצורעדן דעם קאָמענדאַנט, אַז פֿאַר זײַן אייגענער טובֿה וועגן וואָלט געווען צום בעסטן ער זאָל מיטן גאַנצן טראַנספּאָרט זיך אונטערגעבן צו די אַלײִרטע, ווײַל סײַ ווי סײַ איז אַלץ פֿאַר די דײַטשן פֿאַרלוירן. אין די לעצטע טעג פֿונעם מאַרש, ווען די עס-עס-וואַכמענער האָבן

זיך שוין אויך אָנגעהויבן צו לויזן, ווי מיר, קאַצעטניקעס. האָט ער זיך אַ מאָל צו אונדז אָנגערופֿן אין זײַן פּערפֿעקטן דײַטש: ״קוקן זי מל אַן ווי דאָס הערר־ענפֿאָלק לויזט זיך!״....

דעמאָלט אָבער איז שוין אויך דער אַמעריקאַנער נישט געווען דער זעלבער אַמעריקאַנער. איטשע האָט אים שוין אויך מער נישט גערופֿן עוג־מלך־הבשן פֿון אָנקל סעמס לאַנד,״ ווײַל ער איז עס שוין מער נישט געווען. פֿון טאָג צו טאָג, פֿון שעה צו שעה איז דער ריזיקער אַמעריקאַנער געוואָרן אײַנגעשרומפּן, ווי אַ באַלאָן, פֿון וועלכן מען לאָזט אַרויס די לופֿט. זײַן הויכער שלאַנקיקער קערפּער, זײַנע ברייטע פּלייצעס האָבן זיך ראַפּטום אַראָפּגעלאָזט און מיט דער דעק אויף זײַנע אײַנגעהויקערטע פּלייצעס האָט ער אויסגעזען אין גאַנצן ווי איינער פֿון אונדז, אַ פּאָלנער קאַצעטניק. אַזוי צופּאַסן זיך, אַזאַ שנעלע אַסימילאַציע האָט מען ווייניק אפֿילו אין לאַגער געקאָנט זען. אָבער מיר זענען דאָך געווען אויפֿן טויטנמאַרש און דאָ האָט אַלץ שנעל פּאַסירט. ווען נישט זײַנע הויכע געשנורטע שיך, וואָס זענען שוין אויך געווען אין גאַנצן אויסגעריבן און צעלייגט, וואָלט מען בכּלל מער נישט געקענט דערקענען, אַז דאָס איז דער זעלבער אַמעריקאַנער. נאָר דער הומאָר איז בײַ אים געבליבן ווי פֿריִער. ווי דער גײַסט וואָלט בײַ אים נישט געהאַט קיין שום קשר מיטן פֿיזישן מצבֿ.

מיר זענען אַרויס דורכן טויער פֿון לאַגער אין דער פֿאַרקערטער ריכטונג, נישט ווי מיר פֿלעגן יעדן טאָג מאַרשירן צו די זאַלצגרובן. עס האָט זיך פֿאַר אונדז אַנטפּלעקט אַ פּראַכטיקע פּאַנאָראַמע פֿון אַ פֿרײַער וועלט, פֿון פֿעלדער, וועלדער, בערגעלעך און טאָלן, וואָס יאָרן לאַנג האָבן מיר דאָס שוין נישט געהאַט געזען. מיר האָבן בכּלל פֿאַרגעסן אַז ס׳עקסיסטירט נאָך אַזאַ מין שיין וועלטעלע אויף גאָטס ערד. די שאַרפֿע ריחות פֿון די פֿעלדער, וואָס האָבן זיך נאָר וואָס געהאַט אָנגעהויבן צו פֿאַרשפּרייטן נאָך דעם לאַנגן ווינטער, האָבן ווי מיט אַ האַמער אומברחמנותדיק אַ זעץ געגעבן אויף דער גאַנצע מחנה מענטשן און אונדז אַלע פֿאַרשיכּורט, אַז די פֿיס האָבן זיך אַזש געוואַקלט. די זון האָט עפּעס אַזוי חוצפּהדיק, אומפֿאַרשעמט, פּשוט, אונדז געלאַכט אין פּנים אַרײַן, ווי זי וואָלט זיך גערייצט מיט אונדז, חוזק געמאַכט פֿון אונדזער מעמד, ווי זי וואָלט זיך נישט וויסנדיק געמאַכט, אַז אַ מלחמה גייט אָן אויף גאָטס ערד מיט קאַצעטניקעס, עס־עס־ווערכטערס, הונגער און טויט.

און אפֿשר, ווער ווייסט? -- אפֿשר האָט זי, די זון, אונדז גאָר געוואָלט טרייסטן? געוואַרעמט מיט אירע אָנגענעמע שטראַלן אונדזערע אויסגעדאַרטע ביינער און ערגעץ טיף פֿאַרבאָרגן אין האַרצן געוועקט בײַ אונדז האָפֿענונג. מיר האָבן זיך טאַקע באַלד צוריק צו איר צוגעווינט און צוריק היימיש געוואָרן מיט דער שיינער וועלט.

זשאַק, אַ פֿראַנצייזישער קאַפּאָ, אַ געוועזענער פּראָפֿעסאָר אויף איינער פֿון די עלזאַסער אוניווערסיטעטן, האָט איצט התלהבֿותדיק רעציטירט אַן אַלט דײַטשיש סטודענטיש ליד:

עס גייט צום פֿרילינג,
די אייער ווערן ביליגער,
די מיידלעך ווערן ווילקער,
פֿרילינג אַלע סאָרטן,
עס שמעקט מיט אַבאָרטן....

זינט דענצמאָל אויפֿן טויטנמאַרש האָט נאָך פּאָעזיע אויף מיר קיין מאָל נישט געמאַכט אַזאַ אײַנדרוק ווי דאָס פּראָסטאַצקע סטודענטן-לידל, וואָס זשאַק האָט רעציטירט דערזעענדיק די פּראַכטיקע, וווּנדערלעכע פֿרילינג-פּאַנאָראַמע, וואָס האָט זיך אַנטפּלעקט פֿאַר אונדזערע אויגן. מיט אַ מאָל האָט אויסגעזען ווי דער גאַנצער טראַנספּאָרט קאַצעטניקעס איז אַראָפּ פֿון זינען.
מיר זענען אַלע אַרײַן אין אַ משונהדיקן טראַנס פֿון פֿאַרגעסונג. ס׳האָט אויסגעזען ווי די גאַנצע מחנה וואָלט זיך מיט אַ מאָל אָפּגעריסן פֿון דער ערד, זיך אויפֿגעהויבן אין דער לופֿט און געשוועבט אין עפּעס אַ חלום, אין אַ פֿאַנטאַזיע. די ערשטע האָבן זיך די פֿראַנצויזן געזונגען, באַלד האָבן די רוסן אונטערגעכאַפּט דאָס לידל און זיך געזונגען אין רוסיש, אין אוקראַיִניש, אין ווײַסרוסיש. עמעצער פֿון אונדז האָט אָנגעהויבן צו זינגען אין פּויליש און באַלד האָט אַן אַנדערער אונטערגעכאַפּט דאָס זעלבע לידל אין ייִדיש. די גאַנצע מחנה האָט זיך געזונגען, ווי מיר וואָלטן געגאַנגען אויף עפּעס אַ פּיקניק און נישט אויפֿן טויטנוועג. און ס׳דאַכט זיך מיר אַז אויך די עס-עס-וואַכמענער האָבן מיטגעזונגען. ס׳איז געווען פֿרילינג. מײַן ערשטער פֿרילינג פֿון אַ ייִנגל וואָס האָט מיט אַ מאָל דערפֿילט אין זיך, אַז ער ווערט אַ מאַן, מעג דאָס אפֿילו זײַן אויפֿן טויטנמאַרש. אַ טעמפּער שאָס פֿון אַ רעוואָלווער האָט איבערגעהאַקט מײַנע שיינע אילוזיעס. ווידער האָט אַ וואַכמאַן אַוועקגעלייגט איינעם פֿון אונדז, וואָס האָט מער נישט געקענט גיין.